

Σκιαγραφώντας τη Μητέρα: Ένα Ψυχοπαιδαγωγικό Πρόγραμμα με Ψηφιακή Υποστήριξη για Παιδιά με Νοητική αναπηρία

Ασημίνα Τσιμπιδάκη

tsibidaki@aegean.gr

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Η τέχνη, ως πολυαισθητηριακό και ολιστικό παιδαγωγικό μέσο, συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης και της κοινωνικής ένταξης παιδιών με νοητική αναπηρία. Η παρούσα μελέτη περιγράφει την εφαρμογή και αξιολόγηση ενός ψυχοπαιδαγωγικού προγράμματος για παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία, με θεματικό άξονα τη μητέρα. Το πρόγραμμα αξιοποίησε ψηφιακή πινακοθήκη και περιλάμβανε δραστηριότητες όπως ζωγραφική, κόμικ, δραματοποίηση και μουσική. Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο κοινοτικής εκπαίδευσης, με τη συμμετοχή πανεπιστημίου και φορέων ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης. Το δείγμα περιλάμβανε 16 παιδιά (9-12 ετών), 16 φοιτητές/τριες (ένας/μία ανά παιδί), 2 βοηθούς και 1 ερευνήτρια. Τα αποτελέσματα έδειξαν βελτίωση στη συναισθηματική έκφραση, την αυτοεκτίμηση, τη φαντασία και την κοινωνική αλληλεπίδραση. Το γενικό συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι η ψηφιακά υποστηριζόμενη τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα ενδυνάμωσης και ουσιαστικής συμπερίληψης παιδιών με νοητική αναπηρία.

Λέξεις κλειδιά: ήπια νοητική αναπηρία, μητέρα, τέχνες στην εκπαίδευση, ψηφιακή υποστήριξη, ψυχοπαιδαγωγικό πρόγραμμα

Εισαγωγή

Η ενσωμάτωση των τεχνών στην εκπαίδευση αποτελεί αποτελεσματικό μέσο για την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης, της δημιουργικότητας και της ένταξης παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία/ες (ε.ε.α./α.) (Ewing, 2010· Winner et al., 2013). Ιδιαίτερα οι εικαστικές δραστηριότητες διευκολύνουν την έκφραση και την επεξεργασία συναισθημάτων, ενισχύοντας την αυτογνωσία, την ενσυναίσθηση και την εσωτερική ενδυνάμωση (Tsibidaki, 2025· Τσιμπιδάκη & Κλαδάκη, 2009, 2015).

Η νοητική αναπηρία συνιστά μια αναπτυξιακή συνθήκη που επηρεάζει τόσο τη γνωστική λειτουργία όσο και την προσαρμοστική συμπεριφορά, επιδρώντας στον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιλαμβάνεται τον εαυτό και τον κόσμο γύρω του (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, 2025). Παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία, αν και παρουσιάζουν ποικίλες δυνατότητες έκφρασης και κοινωνικής προσαρμογής, ωφελούνται ιδιαίτερα από οπτικοποιημένες, βιωματικές και διαθεματικές προσεγγίσεις, που εστιάζουν στο συναίσθημα, τη φαντασία και τη δημιουργικότητα (Malchiodi, 2012).

Στο πλαίσιο αυτό, η μορφή της μητέρας διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη, αποτελώντας σημείο αναφοράς και πηγή ασφάλειας, σταθερότητας και ταύτισης (Scorezi & Viterbori, 2007). Ιδιαίτερα για τα παιδιά με ε.ε.α./α., όπως είναι και η νοητική αναπηρία, η μητέρα συχνά υιοθετεί έναν πολυδιάστατο ρόλο (Τσιμπιδάκη, 2013). Η αναπαράστασή της μέσα από την τέχνη, επομένως, δεν έχει μόνο αισθητική διάσταση αλλά και βαθιά συναισθηματική και ψυχολογική φόρτιση (Pollock, 2003).

Μέσα από την επεξεργασία και δημιουργική επανανοηματοδότηση εικαστικών έργων που αναπαριστούν τη μητρότητα, τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα να συνδεθούν με τις

προσωπικές τους εμπειρίες, να επεξεργαστούν συναισθήματα προσκόλλησης, ασφάλειας ή απώλειας και να τα εκφράσουν με δημιουργικά μέσα (Malchiodi, 2012· Tsibidaki, 2025).

Η αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων όπως οι διαδικτυακές πινακοθήκες, ενισχύει τις δυνατότητες πρόσβασης των παιδιών σε υψηλής ποιότητας πολιτισμικό υλικό, επιτρέποντας την οπτική εξοικείωση με έργα τέχνης και ενθαρρύνοντας την αισθητική καλλιέργεια (Hooper-Greenhill, 2007· Tsibidaki, 2025). Η τεχνολογία μετασχηματίζει τη μαθησιακή διαδικασία, καθιστώντας τη συμμετοχική, προσαρμοσμένη και πολιτισμικά εμπλουτισμένη (Livingstone, 2012).

Η παρούσα εργασία

Η μελέτη παρουσιάζει τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αποτίμηση ενός ψυχοπαιδαγωγικού προγράμματος για παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία, με στόχο την ενίσχυση της συναισθηματικής έκφρασης και της αισθητικής καλλιέργειας μέσω εικαστικών δραστηριοτήτων με θέμα τη μητέρα. Κεντρικό ρόλο είχε η αξιοποίηση της Ψηφιακής Πινακοθήκης του Μουσείου Νεοελληνικής Τέχνης Ρόδου, που προσέφερε στα παιδιά ένα προσβάσιμο και πλούσιο πολιτισμικά περιβάλλον (Hooper-Greenhill, 2007· Tsibidaki, 2025). Το πρόγραμμα εντάχθηκε στο πλαίσιο της κοινοτικής εκπαίδευσης και βασίστηκε σε αρχές βιωματικής και διαθεματικής μάθησης (Tsibidaki, 2025· Tsibidaki & Trecha, 2021). Η εργασία επιδιώκει να απαντήσει τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Πώς εκφράζουν τα παιδιά τη μητρική φιγούρα μέσω της τέχνης;
2. Ποιες αλλαγές παρατηρούνται στη συναισθηματική έκφραση;
3. Ποιος είναι ο ρόλος του ψηφιακού πολιτισμικού υλικού στη συμμετοχή και την καλλιτεχνική ευαισθητοποίηση;

Μέθοδος

Ερευνητικός σχεδιασμός

Η παρούσα μελέτη ακολουθεί το παράδειγμα της ποιοτικής έρευνας δράσης, στοχεύοντας στην ανάπτυξη, εφαρμογή και αποτίμηση ενός ψυχοπαιδαγωγικού προγράμματος που προάγει τη συναισθηματική έκφραση παιδιών με ήπια νοητική αναπηρία, μέσω εικαστικών δραστηριοτήτων, με θέμα τη μητρότητα. Η προσέγγιση αυτή εστιάζει στην ενεργό εμπλοκή των συμμετεχόντων/ουσών και στη συνεχή αναστοχαστική πρακτική του/της ερευνητή/τριας (Cohen et al., 2018), δημιουργώντας ένα δυναμικό και συμμετοχικό πλαίσιο μάθησης και αξιολόγησης. Η ερευνητική διαδικασία βασίστηκε σε συμμετοχική παρατήρηση, καταγραφή έργων, και αναστοχαστικά ημερολόγια, με στόχο την κατανόηση των αλλαγών στη συναισθηματική και αισθητική ανάπτυξη των παιδιών.

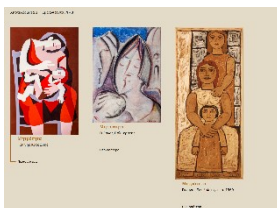
Δείγμα

Το δείγμα περιλάμβανε συνολικά 35 άτομα: 16 παιδιά (9 κορίτσια και 7 αγόρια) με επίσημη διάγνωση ήπιας νοητικής αναπηρίας, ηλικίας 9 έως 12 ετών ($M.O. = 10,2$ έτη), τα οποία φοιτούσαν σε δημόσιο συμπεριληπτικό σχολείο και συμμετείχαν σε πρόγραμμα δημιουργικής απασχόλησης στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 16 προπτυχιακοί/ές φοιτητές/τριες, που συμμετείχαν στο πλαίσιο οργανωμένου προγράμματος εθελοντισμού, με ρόλο υποστηρικτικό σε κάθε παιδί. Οι φοιτητές/τριες ήταν ένας-ένας πάντα σε ένα παιδί (από την αρχή μέχρι το τέλος του προγράμματος), 2 βοηθοί-εθελοντές/τριες, που συμμετείχαν στη διάρκεια των εννέα συναντήσεων, και 1 υπεύθυνη συντονίστρια, η κύρια ερευνήτρια που είχε την ευθύνη του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της αξιολόγησης του προγράμματος. Όλοι/ες οι

συμμετέχοντες/ουσες είχαν δώσει έγγραφη συγκατάθεση συμμετοχής, ενώ είχε προηγηθεί ενημέρωση των γονέων και των εκπαιδευτικών των παιδιών για τους στόχους της παρέμβασης, τη διάρκεια και τη μεθοδολογική της προσέγγιση.

Περιγραφή προγράμματος

Το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε σε εννέα εβδομαδιαίες συναντήσεις στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, με βάση την ψηφιακή αξιοποίηση έργων τέχνης από την Ψηφιακή Πινακοθήκη του Μουσείου Νεοελληνικής Τέχνης Ρόδου. Το θεματικό πλαίσιο ήταν η μητρότητα, όπως αποτυπώνεται σε τρία συγκεκριμένα έργα: *Μητρότητα*, Γιάννης Κοτσώνης (ID: 1370), *Μητρότητα*, Γιώργος Πολυκράτης (ID: 1842) και *Μητρότητα*, Γιώργος Σικελιώτης (ID: 1662) (Σχήμα 1 και Παράρτημα).

Σχήμα 1. Ψηφιακά έργα που χρησιμοποιήθηκαν στο πρόγραμμα

[Πηγή: Ψηφιακή Πινακοθήκη, Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης, Δήμου Ρόδου]
<https://portal.mgamuseum.gr/collections>

Οι συναντήσεις -9 στο σύνολο- είχαν ποικίλες δραστηριότητες. Κάθε δραστηριότητα ενσωμάτωνε τεχνικές όπως, ζωγραφική, χειροτεχνία, θεατρικό παιχνίδι, δραματοποίηση, μουσική υποστήριξη και παιχνίδια συναισθημάτων. Η καθοδήγηση βασίστηκε σε αρχές ενσυναίσθησης, εξατομίκευσης και δημιουργικής ελευθερίας. Πιο αναλυτικά:

1η Εβδομάδα: Εισαγωγή στο πρόγραμμα και συναισθηματική εξοικείωση

- **Στόχος:** Δημιουργία κλίματος ασφάλειας, ενίσχυση της συναισθηματικής εξοικείωσης και γνωριμία με την ομάδα και το πλαίσιο του προγράμματος.
- **Δραστηριότητες:**
  - **Κύκλος γνωριμίας** με αντικείμενα προσωπικής σημασίας για την ανάδειξη της προσωπικής ταυτότητας.
  - **Παιχνίδι συναισθημάτων:** σωματική έκφραση βασικών συναισθημάτων (χαρά, λύπη, φόβος, θυμός).
  - **Κατασκευή "καρδιάς συναισθημάτων"** με υλικά διαφορετικής υφής και χρωμάτων, προωθώντας τη σύνδεση αισθήσεων και συναισθημάτων.
  - **Ακρόαση ήχων της φύσης**, με στόχο την ενσυναίσθηση και την αισθητηριακή εγρήγορηση.

2η και 3η Εβδομάδα: Δραστηριότητες με βάση τον πίνακα *Μητρότητα* του Γιάννη Κοτσώνη

- **Στόχος:** Οπτική και συναισθηματική σύνδεση με τη μητρική φιγούρα, ανάπτυξη ενσυναίσθησης και οικογενειακών δεσμών.
- **Δραστηριότητες:**
  - **Ψηφιακή προβολή του πίνακα και καθοδηγούμενη παρατήρηση:** Τα παιδιά κλήθηκαν να περιγράψουν τη σκηνή, να αναγνωρίσουν πρόσωπα, να κάνουν υποθέσεις για τα συναισθήματα και τις σχέσεις μεταξύ των μορφών ("Τι κάνει

η μαμά; Πώς φαίνεται να νιώθει;"). Στόχος ήταν η συναισθηματική σύνδεση και η ανάπτυξη παρατηρητικότητας.

- **Παιχνίδι ρόλων - Αναπαράσταση στάσεων του πίνακα:** Σε ζευγάρια, τα παιδιά αναπαράστησαν στάσεις σώματος και συναισθηματικές εκφράσεις της μητέρας και του παιδιού, χρησιμοποιώντας απλά υλικά (π.χ. υφάσματα, καρέκλες) ως σκηνικά. Η δραστηριότητα ενίσχυσε τη μη λεκτική έκφραση και την ενσώματη μάθηση.
- **Καλλιτεχνική δημιουργία - Κολλάζ "Εγώ και η μαμά μου σε μια στιγμή χαράς":** Τα παιδιά δημιούργησαν μια σύνθεση με εικόνες και υλικά που αποτύπωναν μια αγαπημένη στιγμή με τη μητέρα τους. Οι φοιτητές/τριες τα υποστήριξαν, ενθαρρύνοντάς τα να αφηγηθούν τη σκηνή και να δώσουν τίτλο στο έργο τους.
- **Εργασία με καθρέφτες και σκιές - "Σου μοιάζω;":** Μέσα από την παρατήρηση του εαυτού τους στον καθρέφτη και παιχνίδια με σκιές, τα παιδιά αναγνώρισαν χαρακτηριστικά που μοιράζονται με τη μητέρα τους (π.χ. "Έχουμε ίδια μάτια"), ενισχύοντας την αυτοεικόνα και την οικογενειακή ταύτιση.
- **Ανάγνωση σύντομου αφηγήματος και συναισθηματική έκφραση:** Η συντονίστρια διάβασε μια σύντομη ιστορία για τη μητέρα. Τα παιδιά εξέφρασαν συναισθήματα χρησιμοποιώντας κάρτες με φατσούλες και χρώματα. Η δραστηριότητα συνοδεύτηκε από ήχους χαλάρωσης, ενισχύοντας την ατμόσφαιρα αποδοχής και αναστοχασμού.

4η και 5η Εβδομάδα: Δραστηριότητες με βάση τον πίνακα *Μητρότητα του Γιώργου Πολυκράτη*

- **Στόχος:** Ενίσχυση της προσωπικής ταυτότητας και της συναισθηματικής σύνδεσης των παιδιών με τη μητέρα, μέσα από σωματική έκφραση και δημιουργική απεικόνιση οικογενειακών βιωμάτων.
- **Δραστηριότητες:**
  - **Ασκήσεις σωματικής έκφρασης και παιχνίδι ρόλων:** Τα παιδιά εξερεύνησαν στάσεις και κινήσεις του πίνακα με ελεύθερη χρήση του σώματός τους. Μέσα από αυτοσχεδιασμούς με υφάσματα και αντικείμενα, ανέπτυξαν ενσώματη κατανόηση της σχέσης μητέρας-παιδιού και ενίσχυσαν την αυτοέκφραση.
  - **Καλλιτεχνική δράση - Κολλάζ "Εγώ και η μαμά μου σε μια στιγμή χαράς":** Δημιουργήθηκαν έργα που απεικόνιζαν αγαπημένες στιγμές με τη μητέρα, χρησιμοποιώντας ανάμεικτα υλικά (χαρτόνια, ύφασμα, αποκόμματα). Η κάθε δημιουργία συνοδευόταν από σύντομη αφήγηση και τίτλο, ενισχύοντας την προσωπική σύνδεση με το θέμα.
  - **Αυτοεικόνα και ομοιότητες: "Σου μοιάζω;":** Με τη βοήθεια καθρεφτών και σκιών, τα παιδιά παρατήρησαν χαρακτηριστικά του προσώπου και του σώματός τους, συζητώντας ομοιότητες με τη μητέρα τους. Η δραστηριότητα στόχευε στην ενίσχυση της αυτοεικόνας και στην καλλιέργεια οικογενειακής ταύτισης.
  - **Ανάγνωση σύντομου κειμένου και συναισθηματική συζήτηση:** Η υπεύθυνη παιδαγωγός διάβασε σύντομο αφήγημα σχετικό με μια στιγμή φροντίδας μεταξύ μητέρας και παιδιού. Τα παιδιά κλήθηκαν να εκφράσουν πώς ένιωσαν, χρησιμοποιώντας κάρτες με φατσούλες και σύμβολα. Η απαλή μουσική συνόδευσε τη δραστηριότητα, ενισχύοντας την ατμόσφαιρα ενσυναίσθησης και ηρεμίας.

6η και 7η Εβδομάδα: Δραστηριότητες με βάση τον πίνακα *Μητρότητα* του Γιώργου Σικελιώτη

- **Στόχος:** Εμβάθυνση στην έννοια της οικογένειας και ενίσχυση της κατανόησης της συναισθηματικής σχέσης με σημαντικά πρόσωπα, όπως αδελφία, παππούδες-γιαγιάδες και φροντιστές/τριες.
- **Δραστηριότητες:**
  - **Ψηφιακή προβολή του πίνακα και ελεύθερη περιγραφή:** Μέσα από ψηφιακή προβολή του πίνακα, τα παιδιά ανέπτυξαν φανταστικές αφηγήσεις για τις μορφές που έβλεπαν, εστιάζοντας σε σχέσεις και συναισθήματα, ενισχύοντας τη συναισθηματική προβολή και τη λεκτική έκφραση.
  - **Δημιουργία ομαδικής αφίσας - "Η οικογένειά μου σε μία εικόνα":** Δημιουργήθηκε κοινή εικαστική σύνθεση (με τη βοήθεια εθελοντών φοιτητών/τριών), με κάθε παιδί να προσθέτει τη δική του οικογενειακή σκηνή. Χρησιμοποιήθηκαν υλικά ανάμεικτα (χρώματα, αυτοκόλλητα, υφές), τονίζοντας τη μοναδικότητα κάθε εμπειρίας μέσα στην ομάδα.
  - **Παιχνίδι μίμησης - "Ποιος είναι πίσω μου;":** Παιχνίδι αφής και φωνής όπου τα παιδιά έπρεπε να αναγνωρίσουν ποιος τα άγγιξε ή τους μίλησε. Η δραστηριότητα ανέπτυξε την εμπιστοσύνη, την προσοχή και την ενσυναίσθηση με διασκεδαστικό τρόπο.
  - **Δραστηριότητα ζωγραφικής και δημιουργία κόμικ "Τι κάνουμε μαζί;":** Τα παιδιά ζωγράρισαν ή δημιούργησαν μικρά κόμικ με θέμα κοινές στιγμές με τη μητέρα ή άλλο σημαντικό πρόσωπο (π.χ. παιχνίδι, αγκαλιά, μαγείρεμα). Η δραστηριότητα ενίσχυσε τη συναισθηματική σύνδεση και τη φαντασία.
  - **Ηχογράφηση φράσεων "Μου αρέσει όταν...":** Τα παιδιά ηχογράφησαν μικρές φράσεις για τα αγαπημένα τους πρόσωπα, π.χ. "Μου αρέσει όταν η μαμά με αγκαλιάζει", "Ο μπαμπάς με παίρνει βόλτα". Οι ηχογραφίες συνοδεύτηκαν από τις ζωγραφιές τους και αποτέλεσαν μέρος της τελικής έκθεσης.

8η Εβδομάδα: Προετοιμασία για την επίσκεψη στην πινακοθήκη

- **Στόχος:** Ανακεφαλαίωση της συνολικής εμπειρίας του προγράμματος, ενίσχυση της συναισθηματικής σύνδεσης και προετοιμασία για την επίσκεψη σε πραγματικό πολιτιστικό χώρο, την Πινακοθήκη.
- **Δραστηριότητες:**
  - **Συγκέντρωση όλων των δημιουργιών "Η δική μου μαμά":** Συγκεντρώθηκαν όλες οι δημιουργίες κάθε παιδιού (ζωγραφιές, κατασκευές, κολλάζ), σε έναν προσωποποιημένο φάκελο, ενισχύοντας την αίσθηση ολοκλήρωσης και προσωπικής προόδου. Οι φοιτητές/τριες βοήθησαν στην οργάνωση και στην καλλιτεχνική παρουσίαση του φακέλου, ενισχύοντας την αίσθηση ολοκλήρωσης και προσωπικής επιτυχίας.
  - **Δραματοποίηση με σενάρια "Εγώ είμαι η μαμά στον πίνακα...":** Τα παιδιά υποδύθηκαν τη μητέρα από πίνακες που είχαν επεξεργαστεί, περιγράφοντας τι σκέφτεται ή αισθάνεται, καλλιεργώντας φαντασία, ενσυναίσθηση και αισθητική έκφραση.
  - **Θεατρικό παιχνίδι με μουσική "Δείξε τη μαμά σου με κίνηση και χρώμα":** Με ελεύθερη κίνηση και χρήση υφασμάτων, τα παιδιά παρουσίασαν τη "μαμά τους" μέσα από χρώμα και κίνηση, εκφράζοντας προσωπικά βιώματα με δημιουργικό τρόπο.

- **Συζήτηση προσδοκιών "Τι θέλω να δω στην Πινακοθήκη;":** Τα παιδιά μοιράστηκαν σκέψεις και επιθυμίες για την επερχόμενη επίσκεψη, μέσω λέξεων ή ζωγραφιών, μειώνοντας την αβεβαιότητα και ενισχύοντας την προσμονή.
- **Δημιουργία ομαδικής ευχετήριας κάρτας:** Δημιουργήθηκε μία μεγάλη κάρτα με ζωγραφίες και μηνύματα για τους/τις εθελοντές/τριες φοιτητές/τριες, ενισχύοντας τη σύνδεση και την έκφραση ευγνωμοσύνης.

9η Εβδομάδα - Επίσκεψη στην Πινακοθήκη

- **Στόχος:** Πολιτισμική εμπλοκή, βιωματική επαφή με τα αυθεντικά έργα τέχνης και συναισθηματική ολοκλήρωση του προγράμματος.
- **Δραστηριότητες:**
  - **Ξεναγήση με χρήση σεναρίου - Παιχνίδι ρόλων "Ξεναγός-θεατής":** Η επίσκεψη οργανώθηκε σε μορφή παιχνιδιού ρόλων, όπου τα παιδιά ανέλαβαν διαδοχικά ρόλο ξεναγού και θεατή. Ένα απλό αφήγημα-σενάριο, βασισμένο στους πίνακες, καθοδηγούσε τις περιγραφές. Ο ρόλος του "ξεναγού" ενίσχυσε την αυτοπεποίθηση και την ενεργό συμμετοχή.
  - **Παρατήρηση με κάρτες ερωτήσεων:** Κατά την παρατήρηση των έργων, τα παιδιά κρατούσαν κάρτες με ερωτήσεις όπως: "*Τι σου θυμίζει αυτό;*", "*Τι αισθάνεσαι;*", "*Σε ποιον πίνακα μοιάζει αυτό που κάναμε;*". Η δραστηριότητα ενίσχυσε τη συναισθηματική νοημοσύνη και τη σύνδεση προσωπικών εμπειριών με το έργο τέχνης.
  - **Δημιουργία κάρτας για τη μητέρα:** Σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο του μουσείου, τα παιδιά κατασκεύασαν μια μικρή κάρτα αφιερωμένη στη μητέρα, αντλώντας έμπνευση από τους πίνακες. Η δραστηριότητα συνδύαζε αισθητική παρατήρηση και προσωπική έκφραση.
  - **Ατομική καταγραφή εντοπώσεων:** Κάθε παιδί κατέγραψε μια φράση-σκέψη για όσα έζησε ("*Μου άρεσε γιατί...*", "*Η μαμά μου είναι σαν...*", "*Θα θυμάμαι...*") σε διακοσμημένη κάρτα. Οι φράσεις αναγνώστηκαν στον κύκλο κλεισίματος.
  - **Μουσικό κλείσιμο με κυκλικό χαιρετισμό:** Η επίσκεψη ολοκληρώθηκε με χαλαρή μουσική υπόκρουση και έναν κυκλικό αποχαιρετισμό όπου κάθε παιδί μοιράστηκε μία λέξη ή κίνηση που "κρατάει" από το "ταξίδι" του στην τέχνη. Η δραστηριότητα συνέβαλε στη συναισθηματική αποφόρτιση και στην ενίσχυση του ανήκειν.

Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με βάση τις αρχές της ποιοτικής θεματικής ανάλυσης, σύμφωνα με το μοντέλο των Braun και Clarke (2006), με στόχο την κατανόηση των αλλαγών που παρατηρήθηκαν στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία εκφράστηκαν συναισθηματικά και καλλιτεχνικά, καθώς και στον τρόπο που προσέγγισαν τη μητρική φιγούρα. Τα δεδομένα προήλθαν από τέσσερις βασικές πηγές:

1. **Συστηματική παρατήρηση:** Οι συντονίστριες και οι εθελοντές φοιτητές/τριες κατέγραφαν καθ' όλη τη διάρκεια των δράσεων συναισθηματικές εκδηλώσεις, συμπεριφορικές αποκρίσεις και αλληλεπιδράσεις των παιδιών. Τα στοιχεία αυτά περιλάμβαναν λεκτικές εκφράσεις (π.χ. "*Η μαμά μου έτσι με φιλάει!*"), μη λεκτικά σημάδια (βλέμμα, στάση σώματος, προσκόλληση), καθώς και την αυθόρμητη συμμετοχή ή απόσυρση των παιδιών.
2. **Εικαστικά έργα των παιδιών:** Αναλύθηκαν ποιοτικά ως προσωπικές αφηγήσεις και μέσα συναισθηματικής έκφρασης. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη χρήση χρωμάτων, στα σύμβολα (καρδιές, σπίτια, κ.ά.), στη διάταξη των μορφών και στη θεματολογία. Τα

έργα ερμηνεύτηκαν σε συνάρτηση με τις λεκτικές περιγραφές των παιδιών και τις εκφρασμένες εμπειρίες τους.

3. **Καταγραφές των συντονιστριών και των φοιτητών:** Κράτησαν σημειώσεις πεδίου κατά τη διάρκεια των συνεδριών, με αναστοχαστικά σχόλια για τη συμμετοχή των παιδιών, την ανταπόκρισή τους στα ερεθίσματα, καθώς και τις δυναμικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των ομαδικών δράσεων.
4. **Ατομικά δελτία ανατροφοδότησης των παιδιών:** Τα παιδιά συμπλήρωσαν απλά ερωτηματολόγια που είχαν σχεδιαστεί με κατανοητή γλώσσα, εικόνες και σύμβολα (π.χ. φατσούλες συναισθημάτων), με ερωτήσεις όπως: *"Τι σου άρεσε περισσότερο;"*, *"Ποια μαμά σου θύμισε τη δική σου;"*, *"Πώς ένιωσες όταν ζωγράφιζες;"*. Η συμπλήρωση γινόταν προφορικά, με βοήθεια όπου χρειαζόταν.

Η ερμηνεία των δεδομένων ακολούθησε τη διαδικασία εντοπισμού θεματικών μοτίβων, τα οποία ομαδοποιήθηκαν σε τέσσερις βασικούς άξονες: *Συναισθηματική έκφραση και κατανόηση, Ανάπτυξη αυτοεικόνας και οικογενειακής ταυτότητας, Καλλιτεχνική δημιουργία και αισθητική ενσυναίσθηση και Συνεργασία και κοινωνική ένταξη*

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις αυθόρμητες φράσεις των παιδιών και στους συμβολισμούς των έργων τους, καθώς και στις μετατοπίσεις που παρατηρήθηκαν στην εμπλοκή, την έκφραση και τη συνεργασία κατά την πορεία του προγράμματος.

Αποτελέσματα

Η θεματική ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε σημαντικά στοιχεία που καταδεικνύουν την επίδραση του προγράμματος στους τομείς της συναισθηματικής κατανόησης, της αυτοεικόνας, της ενσυναίσθησης και της καλλιτεχνικής έκφρασης. Ειδικότερα:

Συναισθηματική έκφραση και κατανόηση

Τα παιδιά έδειξαν σημαντική βελτίωση στην ικανότητα να αναγνωρίζουν, να ονομάζουν και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους. Στην κατασκευή της "καρδιάς των συναισθημάτων", χρησιμοποίησαν υλικά και χρώματα με σαφείς συμβολισμούς. Ένα παιδί δήλωσε: *"Έβαλα κόκκινο γιατί έτσι είναι η αγκαλιά της μαμάς μου"*, ενώ ένα άλλο χρησιμοποίησε μαύρο σε ένα σημείο, εξηγώντας: *"Όταν θυμώνει, δε μου αρέσει"*. Κατά τη συζήτηση γύρω από τον πίνακα του Κοτσώνη, αρκετά παιδιά είπαν: *"Έτσι με κρατά η μαμά μου όταν είμαι κουρασμένος"* ή *"Η δική μου μαμά μαγειρεύει και γελάει έτσι"*, δείχνοντας συναισθηματική ταύτιση και ανάκληση βιωμάτων.

Ανάπτυξη αυτοεικόνας και οικογενειακής ταυτότητας

Οι δράσεις που αφορούσαν στην αυτοπαρατήρηση και τη σχέση με τη μητρική φιγούρα, ενίσχυσαν τη θετική αυτοαντίληψη των παιδιών. Στο παιχνίδι με τους καθρέφτες (*"Σου μοιάζω;"*), αρκετά παιδιά εντόπισαν ομοιότητες ή διαφορές με τη μητέρα τους, π.χ. *"Έχω με ίδια μάτια, κι εγώ γελάω έτσι"*. Αυτή η διαδικασία υποστήριξε την ενίσχυση της προσωπικής ταυτότητας και τη σύνδεση με θετικά πρότυπα. Επίσης, στην εικαστική δράση *"Η οικογένειά μου σε μια εικόνα"*, τα παιδιά ζωγράφισαν τη μητέρα, τον πατέρα και τα αδέρφια τους, τοποθετώντας τον εαυτό τους στο κέντρο της σκηνής, σε μια ένδειξη αναγνώρισης του ρόλου τους στην οικογένεια. Η πλειονότητα επέλεξε να προσθέσει καρδιές, ήλιους και χαμογελαστά πρόσωπα, ενισχύοντας την ερμηνεία της θετικής οικογενειακής αντίληψης.

Καλλιτεχνική δημιουργία και αισθητική έκφραση

Τα εικαστικά έργα των παιδιών παρουσίασαν αυξημένο βαθμό δημιουργικότητας και φαντασίας σε σύγκριση με τις αρχικές δραστηριότητες. Η χρήση υλικών έγινε πιο τολμηρή, τα χρώματα πιο έντονα και οι συμβολισμοί πιο σύνθετοι. Σε μια ομαδική σύνθεση, ένα παιδί ζωγράφησε μια σκηνή με τίτλο: *"Η μαμά μου με κρατά στον ήλιο"*, αποδίδοντας τη μητρική προστασία μέσα από τη ζεστασιά και το φως. Αυτού του είδους οι εικαστικές αφηγήσεις επιβεβαιώνουν τη δυνατότητα της τέχνης να λειτουργήσει ως όχημα προσωπικής αφήγησης και ψυχικής ενδυνάμωσης.

Συνεργασία, εμπιστοσύνη και κοινωνική ένταξη

Η σταθερή σχέση κάθε παιδιού με έναν φοιτητή/τρια σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος ενίσχυσε την αίσθηση ασφάλειας, τη διάθεση συνεργασίας και την κοινωνική επαφή. Παιδιά που αρχικά εμφάνιζαν απόσυρση ή αμηχανία, συμμετείχαν με ενθουσιασμό στις θεατρικές δράσεις, ζητώντας ρόλους και προσκαλώντας άλλους: *"Θες να είσαι η μαμά μου;"*. Το θεατρικό παιχνίδι με μουσική και ρόλους φάνηκε να ενεργοποιεί τη φαντασία και να ενθαρρύνει τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

Συζήτηση

Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία εκφράστηκαν συναισθηματικά και αισθητικά κατά τη διάρκεια του προγράμματος. Η συστηματική παρατήρηση και οι καταγραφές ανέδειξαν αυξημένη ενσυναίσθηση, αυθόρμητες εκφράσεις στοργής και ισχυρότερη λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία κατά τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Τα παιδιά παρουσίασαν αυξανόμενη εμπλοκή στις δράσεις, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις μοιράστηκαν προσωπικές εμπειρίες και αναμνήσεις σχετικές με τη μητέρα τους. Η μητέρα σε μία οικογένεια που μεγαλώνει παιδιά με ε.ε.α./α. συνιστά την πρωταρχική φιγούρα στην οικογενειακή ζωή, αναλαμβάνοντας ποικίλους ρόλους (Τσιμπιδάκη, 2013· Τσιμπιδάκη κ.ά., 2009, 2015).

Η δημιουργία των εικαστικών έργων αποτέλεσε ένα ασφαλές πλαίσιο προβολής και έκφρασης εσωτερικών συναισθημάτων, συχνά μέσα από σύμβολα όπως αγκαλιές, καρδιές, σπιτία και θερμά χρώματα. Παρατηρήθηκε σταδιακή μετατόπιση από την αποτύπωση απλών σχημάτων σε πιο σύνθετες μορφές με νοηματική συνοχή. Τα παιδιά αξιοποίησαν τα χρώματα για να αποδώσουν συναισθήματα όπως αγάπη, θαλπωρή ή απουσία. Αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει ευρήματα άλλων μελετών (Tsibidaki, 2025· Tsibidaki & Trecha, 2021).

Σημαντικό εύρημα υπήρξε η μετατόπιση από την απομόνωση προς τη συλλογικότητα. Ενώ στην έναρξη αρκετά παιδιά προτιμούσαν ατομική ενασχόληση, στο τέλος σχεδόν όλα συμμετείχαν ενεργά σε ομαδικές δράσεις, όπως το θεατρικό παιχνίδι και οι κοινές αφίσες. Η χρήση θεατρικών τεχνικών ενίσχυσε την εμπιστοσύνη και την αλληλεπίδραση μεταξύ παιδιών και φοιτητών, συνδέοντας την αισθητική με τη βιωματική μάθηση (Tsibidaki, 2025· Tsibidaki & Trecha, 2021· Winner et al., 2013· Κλαδάκη κ.ά., 2015· Τσιμπιδάκη & Κλαδάκη, 2009, 2015). Η θεματική σύνδεση με τη μητέρα λειτουργήσει ως καταλύτης για την προσωπική ενεργοποίηση των παιδιών. Σε πολλές περιπτώσεις, οι αυθόρμητες φράσεις τους κατά τη διάρκεια ή μετά τη δημιουργία, όπως *"έτσι με παίρνει αγκαλιά η μαμά μου"* ή *"έβαλα ροζ γιατί μου λέει πάντα ότι με αγαπάει"*, αποκάλυψαν βαθιές συναισθηματικές αναφορές. Παράλληλα, οι απλά διατυπωμένες ερωτήσεις, οι δραστηριότητες και οι ζωγραφιές ανέδειξαν αυξημένη ικανότητα στην αναγνώριση και απόδοση συναισθημάτων, επιβεβαιώνοντας πως η τέχνη αποτελεί κατάλληλο μέσο ενδυνάμωσης της συναισθηματικής νοημοσύνης στα άτομα με νοητική αναπηρία (Tsibidaki, 2025).

Η επίσκεψη στην Πινακοθήκη λειτούργησε ως κορυφαία εμπειρία πολιτισμικής σύνδεσης και προσωπικής αναγνώρισης των παιδιών ως "μικρών καλλιτεχνών". Η δυνατότητα να δουν από κοντά τα έργα στα οποία είχαν εργαστεί εικαστικά ενίσχυσε την αυτοεκτίμησή τους και ενέτεινε το αίσθημα ένταξης σε ένα πραγματικό πολιτιστικό περιβάλλον (Hooper-Greenhill, 2007).

Η εφαρμογή του προγράμματος μπορεί να αξιοποιηθεί ως έναν ενδεικτικό οδηγό για παρεμβάσεις σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης, πολιτιστικούς φορείς και πανεπιστημιακά προγράμματα κοινοτικής μάθησης. Η συνεργασία φοιτητών/τριών, ερευνητών και παιδιών με νοητική αναπηρία σε ένα κοινό πλαίσιο δράσης ενίσχυσε την εκπαιδευτική εμπειρία όλων των συμμετεχόντων/ουσών, και ανέδειξε τη δυνατότητα της τέχνης να γεφυρώνει γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές ανάγκες.

Συμπεράσματα

Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε ότι η ενσωμάτωση της τέχνης και των ψηφιακών εργαλείων σε ένα ψυχοπαιδαγωγικό πλαίσιο μπορεί να ενισχύσει ουσιαστικά τη συναισθηματική κατανόηση, την αυτοεικόνα, τη δημιουργικότητα και τη συνεργατικότητα παιδιών με ήπια νοητική αναπηρία. Το πρόγραμμα πέτυχε να δημιουργήσει ένα ασφαλές και πολιτισμικά εμπλουτισμένο περιβάλλον, προσφέροντας στα παιδιά την ευκαιρία να εκφραστούν με αυθεντικότητα και φαντασία. Μολονότι η μελέτη βασίστηκε σε περιορισμένο δείγμα και δεν ακολουθήθηκε μακροχρόνια παρακολούθηση, τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι τέτοιου είδους παρεμβάσεις μπορούν να αξιοποιηθούν ευρύτερα, ιδίως σε πλαίσια ενταξιακής εκπαίδευσης και συνεργασίας πανεπιστημίου-σχολείου.

Περιορισμοί μελέτης

Περιορισμός της μελέτης αποτέλεσε το μικρό δείγμα και η μη ύπαρξη ομάδας ελέγχου, που περιορίζουν τη γενίκευση των ευρημάτων. Επιπλέον, οι αξιολογήσεις βασίστηκαν κυρίως σε ποιοτικά δεδομένα και δεν χρησιμοποιήθηκαν τυποποιημένα εργαλεία μέτρησης συναισθηματικής νοημοσύνης.

Αναφορές

- Al-Azawei, A., Serenelli, F., & Lundqvist, K. (2016). Universal design for learning (UDL): A content analysis of peer-reviewed journal papers from 2012 to 2015. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 16(3), 39-56. <https://doi.org/10.14434/josotl.v16i3.19295>
- American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. (2025). *Defining criteria for intellectual disability*. <https://www.aaidd.org/intellectual-disability/definition>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge.
- Ewing, R. (2010). *The arts and Australian education: Realising potential*. Australian Council for Educational Research.
- Hooper-Greenhill, E. (2007). *Museums and education: Purpose, pedagogy, performance*. Routledge.
- Livingstone, S. (2012). Critical reflections on the benefits of ICT in education. *Oxford Review of Education*, 38(1), 9-24. <https://doi.org/10.1080/03054985.2011.577938>
- Malchiodi, C. A. (2012). *Art therapy and health care*. Guilford Press.
- Papadopoulos, D. (2021). Mothers' experiences and challenges raising a child with autism spectrum disorder: A qualitative study. *Brain Sciences*, 11(3), 309. <https://doi.org/10.3390/brainsci11030309>
- Pollock, G. (2003). *Vision and difference: Feminism, femininity and the histories of art*. Routledge.
- Scopezzi, A., & Viterbori, P. (2007). *Ψυχολογία της μητρότητας* (Χ. Συριοπούλου-Δελλή, Επιμ., & Μ. Λυγερού, Μτφρ.). Lector.

- Tsibidaki, A. (2025, May 13-14). *Approaching painting through roles and colours: A theatre-pedagogical arts programme for young adults with intellectual disabilities* [Conference presentation]. RIAM 2025 Symposium, University of the Aegean, Rhodes, Greece. Arts@Matter Research Cluster, European University Alliance (ERUA).
- Tsibidaki, A., & Trecha, S. (2021). Learning professions: A dramatic play educational programme for children with mental disabilities. In V. Chiou, L. Geunis, O. Holz, N. Oruc-Ertürk, & F. Shelton (Eds.), *Voices from the classroom: A celebration of learning* (pp. 378-384). Waxmann Verlag.
- Winner, E., Goldstein, T. R., & Vincent-Lancrin, S. (2013). *Art for art's sake? The impact of arts education*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264180789-en>
- Κλαδάκη, Μ., Τσιμπιδάκη, Α., & Δάρρα, Μ. (2015). Μια φορά και ένα καιρό ήταν...τα χρώματα: Ένα θεατρο-παιδαγωγικό πρόγραμμα σε άτομα με νοητική υστέρηση. *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(1), 1. <https://doi.org/10.12681/edusc.266>
- Τσιμπιδάκη, Α. (2013). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες, οικογένεια και σχολείο. Μία σχέση σε αλληλεπίδραση*. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Τσιμπιδάκη, Α., & Κλαδάκη, Μ. (2009). Γνωρίζω τη γειτονιά μου: Ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης παιδιών με νοητική καθυστέρηση μέσα από τη χρήση του θεατρικού παιχνιδιού. Στο Α. Τριλιανός, & Ι. Καραμήνος (Επιμ.), *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα. Πρακτικά του 6ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος* (τόμ. β', σσ. 1054-1062). Ατραπός.
- Τσιμπιδάκη, Α., & Κλαδάκη, Μ. (2015). "Η οικογένεια μου και εγώ": Ένα θέατρο-παιδαγωγικό πρόγραμμα σε παιδιά με νοητική υστέρηση. *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(2), 2. <https://doi.org/10.12681/edusc.371>

Παράρτημα: Πίνακες που χρησιμοποιήθηκαν στο πρόγραμμα

Εικαστικός πίνακας 1. *Μητρότητα*, Γιάννης Κοτσώνης

<https://portal.mgamuseum.gr/collections/49cad1d8-ed7f-4489-8559-b4a17921e846>

Περιγραφή: Το έργο εικονίζει μια γυναίκα να θηλάζει το μωρό της. Οι μορφές βρίσκονται σε έναν ακαθόριστο χώρο. Η μητέρα κάθεται σε μια καρέκλα και προτάσσει το αριστερό της στήθος προκειμένου να τρώει το μωρό της, το οποίο ξαπλώνει στα πόδια της. Η σύνθεση διακρίνεται για το γεωμετρικό λεξιλόγιο, σαφώς επηρεασμένο από τον κυβισμό.

Διαστάσεις: 76 × 54 εκ., **Έτος:** -, **ID** 1370

Ημερομηνία διαδικτυακής διάθεσης: 2023-12-12

Πνευματικά δικαιώματα: CC0 Παγκόσμια Εκχώρηση ως Κοινό Κτήμα (CC0)

Πηγή Τεκμηρίου: Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης, Δήμου Ρόδου

Εικαστικός πίνακας 2. *Μητρότητα*, Γιώργος Πολυκράτης

<https://portal.mgamuseum.gr/collections/5ef3a5f7-53cc-48b1-9cea-12482df9e274>

Περιγραφή: Μια νεαρή μητέρα κρατά στην αγκαλιά της ένα μικρό παιδί. Στο βάθος φαίνεται ο τροχός του Μπρουνελέσκι από τον καθεδρικό ναό της Φλωρεντίας. Η απλότητα του σχεδίου και η χρήση διαφανούς χρώματος δίνουν την αίσθηση υδατογραφίας.

Διαστάσεις: 50 × 34 εκ., **Έτος:** -, **ID** 1842

Ημερομηνία διαδικτυακής διάθεσης: 2023-12-12

Πνευματικά δικαιώματα: CC0 Παγκόσμια Εκχώρηση ως Κοινό Κτήμα (CC0)

Πηγή Τεκμηρίου: Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης, Δήμου Ρόδου

Εικαστικός πίνακας 3. *Μητρότητα*, Γιώργος Σικελιώτης

<https://portal.mgamuseum.gr/collections/886375e1-2953-47a1-a4a1-b04594609b50>

Περιγραφή: Εικονίζονται μία γυναίκα με τις δυο κόρες της. Η σύνθεση παραπέμπει σε βυζαντινές και λαϊκές μορφές τέχνης. Η εκφραστικότητα, τα χρώματα και η παραστατική γραφή παραπέμπουν σε στοιχεία παραδοσιακής αλλά και εξπρεσιονιστικής τέχνης.

Διαστάσεις: 121 × 51 εκ., **Έτος:** περ. 1960, **ID** 1662

Ημερομηνία διαδικτυακής διάθεσης: 2023-12-12

Πνευματικά δικαιώματα: CC0 Παγκόσμια Εκχώρηση ως Κοινό Κτήμα (CC0)

Πηγή Τεκμηρίου: Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης, Δήμου Ρόδου